

SPOMINI NA SOCIALIZEM

“Čas napredka in dobrega življenja” ali “čas strahu in zatiranja”?

Povzetek. *Avtorja se navezujeta na teoretske prispevke, ki zavračajo poenostavljeno predstavo, da so se socialistični režimi vzdrževali z represijo in da nikoli niso bili sprejeti kot legitimni, ter zagovarjajo tezo, da so med politično elito in vladanimi potekale kompleksne interakcije, v katerih je nastajalo (ne)sprejemanje režima. Na tej podlagi avtorja analizirata ocene socialističnega režima pri državljanih Slovenije, ki se izkažejo kot relativno pozitivne in diferencirane. Glavne hipoteze, da naj bi delavstvo prejšnji režim ocenjevalo bistveno pozitivneje kot inteligenca, saj naj bi režim upošteval predvsem interese delavstva in omejeval inteligenco, pa rezultati niso potrdili. Avtorja zaključita s sugestijo, da motivacija inteligence za njeno kritično držo in delovanje proti režimu ni bilo nezadovoljstvo, ampak rastoče aspiracije, ki jih je vzbudil njen relativno dober položaj.*

Ključni pojmi: *dinamika socialističnih družb, lastnosti socialističnih režimov, socialistični režim v Sloveniji, percepcije socialističnega režima.*

105

Uvod: dinamika socialističnih družb

Zdi se, kot da je razpad socialističnih režimov potrdil Leninovo trditev, da je kriterij resnice praksa. Z zlomom evropskih socialističnih sistemov smo dobili odgovore na številna vprašanja o njihovi razvojni dinamiki. Eno najpomembnejših je bilo vprašanje o legitimnosti in z njo povezani stabilnosti teh režimov. Z njihovim hitrim razpadom je postalo očitno, da pri večini prebivalstva niso imeli podpore. Za politike in tudi za precej družboslovcev je to dokaz, da socialistični režimi nikoli niso bili legitimni in da so si svoj obstoj lahko zagotavljali le z zatiranjem prebivalstva.

Vendar zgodovinska dejstva tudi v tem primeru ne omogočajo neposredne razlage vzrokov družbenih sprememb, omogočajo pa jasnejšo zastavitev raziskovalnih vprašanj. Nedvomno lahko razpad socialističnih režimov razumemo kot znak njihove nelegitimnosti, vendar pa s tem ne pojasnimo, zakaj so ti režimi izgu-

* Dr. Ivan Bernik, redni profesor na Fakulteti za družbene vede. Nina Fabjančič, študentka Fakultete za družbene vede.

bili legitimnost in s tem tudi stabilnost ali zakaj zadostne legitimnosti celo nikdar niso imeli.

Po razpadu socialističnih režimov je bilo vprašanje vzrokov njihove naraščujoče nestabilnosti in končno zloma le redko sistematično obravnavano, kar je še posebej presenetljivo, ker pretežna večina družboslovcev celo tik pred začetkom procesa transformacije ni zaznala znamenj nestabilnosti socialističnih družb, torej znamenj globoke krize njihove legitimnosti (o tem Hollander 1992, 26; Merkel 1994, 3). Zaradi tega veliko študij postsocialističnih družb temelji na poenostavljeni sliki socialističnih družb, v kateri "dominira predstava o (socialističnih, op.) sistemih, ki jih družba v celoti zavrača." (Rychard 1992, 77). Po tej predstavi je socialistične družbe že od začetka zaznamoval latenten in občasno tudi manifesten konflikt med oblastniki in večino državljanov, razpad socialističnih sistemov pa je bil le 'naravna' razrešitev tega nenehnega konflikta.

V okviru nekaterih diskusij o (ne)stabilnosti 'razvitih' socialističnih režimov, ki so potekale v 70. in posebno v 80. letih, se je izoblikovalo bolj diferencirano pojmovanje odnosov med politično elito in prebivalstvom (glej npr. Rigby in Feher 1982; Triska in Gati 1981; Pakulski 1986; Rychard 1989). Čeprav so te diskusije pokazale, da političnim elitam, kljub znatnim prizadevanjem, ni uspelo legitimizirati svoje oblasti, torej pri prebivalstvu doseči brezpogojno 'vero' v svojo voditeljsko kompetentnost, pa so tudi zavrnilo idejo, da je bil odnos med vladajočimi in vladanimi permanentno konflikten. V svoji analizi poljskega socializma A. Rychard trdi, da njegovo dinamiko lahko opišemo kot "dramatično obdobje, v katerem sta se obe strani, torej sistem in družba, poskušali prilagoditi druga drugi." (Rychard 1992, 80). Po njegovih ugotovitvah, se je pripravljenost obeh strani na medsebojno prilagajanje in s tem tudi določena stopnja množičnega sprejemanja režima, obdržala daleč v 80. leta. Kot kažejo analize drugih srednjeevropskih socialističnih držav, Poljska v tem pogledu ni bila izjema. Te analize na različne načine izražajo dejstvo, da je večina prebivalstva v teh družbah sprejemala socialistični režim. B. Okun v svoji študiji 'mentalitetno-zgodovinske dimenzije' vzhodnonemškega procesa transformacije ugotavlja: "Večina Vzhodnih Nemcev je sistem kljub vsemu sprejela, se mu prilagodila in se do njega obnašala vsaj lojalno." (Okun 1992, 31). Druge analize kažejo, da je bila ta lojalnost množic odvisna predvsem od ekonomske uspešnosti režima. Po Andorki sprejemanje socialističnega režima na Madžarskem ni izhajalo iz vere "v vrednote in cilje sistema", ampak je temeljilo na njegovi "ekonomske uspešnosti in na grožnji, ki jo je predstavljala Sovjetska zveza." (Andorka 1993, 332). Podobno je veljalo tudi za Čehoslovaško, kjer si je režim v 80. letih stabilnost zagotavljal s sposobnostjo "priskrbeti državljanom določena zadovoljstva" (Kabele 1993, 765).

Kljub različnim poudarkom, je tem razlagam skupno zavračanje predstave o socialističnih družbah kot o "otrplih družbah, v katerih so atomizirane, odtujene in družbeno izolirane množice objekti manipulacije s strani vsemogocene države in partijskega aparata." (Misztal 1993, 452). Za srednjeevropske socialistične družbe so bile značilne dinamične interakcije med vladajočimi in vladanimi, v katerih je nastajalo tako sprejemanje kot zavračanje režima. Sprejemanje režima je bilo odvisno predvsem od njegove sposobnosti izpolniti pričakovanja prebivalstva

glede življenjskega standarda in socialne varnosti, zato je bila politična stabilnost režima tesno povezana z njegovo ekonomsko učinkovitostjo. Pojem prilagajanja, ki ga uporablja A. Rychard, nakazuje, da interakcij med oblastjo in državljani ne moremo zreducirati na izmenjavanje materialnih 'zadovoljstev' za lojalnost režimu. äirok obseg in dinamiko teh odnosov ponazarjajo prizadevanja režima obdržati pričakovanja prebivalstva pod kontrolo, pa poskusi ljudi najti nove možnosti, znotraj ali zunaj sistema, za uresničevanje svojih interesov in aspiracij.

Vendar pa je v 80. letih že prišlo do očitnih sprememb v odnosih med oblastjo in državljani. Ker so se zaradi gospodarske krize drastično zmanjšale sposobnosti režima za izpolnjevanje najpomembnejših pričakovanj ljudi, je ta moral vse bolj tolerirati njihove poskuse uresničevanja interesov izven uradnega sistema ali celo v okviru 'antisistema' (glej Rychard 1992, 103-104). To je imelo dve pomembni posledici za stabilnost režima: izgubljal je podporo večine prebivalstva, poleg tega pa je z dopuščanjem izvensistemskih aktivnosti postopno izgubljal tudi svojo identiteto. S te perspektive lahko razpad socialističnih sistemov konec 80. let razumemo kot "nepričakovano posledico zahtev, ki jih je proizvedel in izoblikoval sistem sam." (Bauman 1993, 163).

Ta razlaga dinamike socialističnih družb ponuja širok okvir za analizo tako relativne stabilnosti kot tudi radikalne transformacije teh družb. Poleg tega pa lahko s te perspektive analiziramo tudi nastanek postsocialističnih družb (glej Rychard 1992, 115-142). V najini analizi bova tezo, da 'razviti' socialistični režimi niso bili totalitarni, ampak so temeljili na zapleteni menjavi med 'sistemom' in 'družbo', uporabila za ozadje analize spominov slovenskih državljanov na prejšnji režim. Pri tem predpostavlja, da se lastnosti prejšnjega režima reflektirajo v 'spominih' nanj. Natančneje: domneva, da retrospektivne ocene socialističnega režima ne bodo v vseh ozirih negativne, temveč diferencirane.

Domneva, da lastnosti starega režima odsevajo v post festum vrednotenju socialistične realnosti, seveda ne pomeni, da je mogoče z analizo spominov na socialistični režim rekonstruirati njegove glavne značilnosti. Nobeno spominjanje ni reproduciranje, temveč 'transponiranje' realnosti, na katero vpliva mnogo dejavnikov, med njimi različne izkušnje posameznih družbenih slojev tako s prejšnjim režimom kot tudi z novim sistemom. Tako lahko med 'poraženci' in 'zmagovalci' v sedanjem sistemu pričakujemo razlike v vrednotenju socialistične preteklosti. Poleg teh izkušenj lahko na spomine na preteklost močno vplivajo tudi razlike v motivih za zavračanje prejšnjega režima in različna pričakovanja glede novega sistema. V tej analizi bomo od vseh teh faktorjev upoštevali le vpliv poklicnega statusa, ki pa pove tudi nekaj o 'poražencih' in 'zmagovalcih'.

Poleg te omejitve v najini analizi morava omeniti še nekatere, ki izhajajo iz posebnosti slovenskega oz. jugoslovanskega primera. Nedvomno je mogoče dinamiko jugoslovanskega socializma dobro razložiti z interakcijami med 'družbo' in 'sistemom' oz. med prebivalstvom in politično elito. Medtem ko je bila v drugih srednjeevropskih socialističnih državah vključenost v mednarodno organizacijo, v kateri je glavno vlogo igrala Sovjetska zveza, pomemben steber njihovega obstoja, v jugoslovanskem primeru tega zunanjega dejavnika stabilnosti ni bilo. Zato je bil jugoslovanski režim še bolj odvisen od sprejemanja s strani svojega prebivalstva, s

čimer lahko razlagamo njegovo relativno visoko notranjo fleksibilnost, pa tudi njegovo dopuščanje poskusov določenih delov prebivalstva uresničiti svoje interese izven sistema. Neodvisnost režima od SZ je prispevala tudi k temu, da je Titu, kot nespornemu političnemu voditelju, uspelo zgraditi močno politično karizmo. Vse to je omogočalo, da so interakcije med režimom in ljudmi potekale brez večjih trenj (glej Županov 1983; Sekulić 1988; Bernik 1992). Do Titove smrti je zato jugoslovanska družba veljala za najbolj dinamično in hkrati politično najbolj stabilno med socialističnimi družbami.

Tako kot je bil jugoslovanski sistem izjema v času svoje stabilnosti, je bil tudi njegov zlom v veliko pogledih specifičen. Problemi, s katerimi so se v 80. letih soočali vsi socialistični sistemi, so se v Jugoslaviji še stopnjevali: izgubi karizmatičnega voditelja je zaradi etnične heterogenosti sledil razpad politične elite po etničnih linijah, kar je vodilo v fragmentacijo političnega in gospodarskega sistema. Politične elite v posameznih republikah so na različne načine poskušale pridobiti naklonjenost svojega prebivalstva. V etnično relativno homogenih republikah (torej posebno v Sloveniji) je elita ta cilj skušala doseči z zastopanjem nacionalnega interesa na federalni ravni. S tem premikom v osnovi zahtev po legitimnosti so 'socialistične' interakcije med državljani in politično elito izgubile pomen. S tem je socialistični režim v Sloveniji postopoma izgubljal svojo identiteto, kar je končno privedlo do njegove odprave. Istočasno je staro elito zamenjala nova, ki se je legitimirala kot zastopnica nacionalnih interesov.

Podatki in hipoteze

Kot sva že nakazala, ta analiza temelji na podmeni, da se lastnosti prejšnjega režima reflektirajo v sedanjem pogledu ljudi nanj. Pri tem domnevava, da so ti spomini v več pogledih diferencirani. V tej raziskavi bova preverjala predvsem tezo, da poklicni status vpliva na razumevanje starega režima. Argumente za to tezo dajejo tako študije socialističnih kot tudi postsocialističnih družb; prve kažejo da so bile interakcije socialistične politične elite z različnimi sloji prebivalstva različno intenzivne - prizadevanja režima za pridobivanje naklonjenosti so bila usmerjena predvsem k delavstvu: "(Režim) je 'dvoril' delavcem in ignoriral socialno šibke, ki ga niso ogrožali." (Kabele 1993, 765). Režim pa ni slabo ravnal le s 'šibkimi', ampak tudi z večino inteligence. Ker bi potencialna moč izobraženih lahko razbila ozek okvir sistema, jih je politična elita skrbno kontrolirala. To pa je vodilo v vse večje nezadovoljstvo, posebno pri tistih delih sloja izobražencev, ki so bili najbolj podvrženi kontroli. Da bi preverila empirično relevantnost domneve o različnem odnosu oblasti do delavcev in inteligence, se bova v analizi osredotočila na sponine teh dveh 'strateških' slojev.

Za preverjanje hipotez bova uporabila podatke iz raziskave odnosa prebivalstva Slovenije do preteklosti, ki jo je na reprezentativnem vzorcu polnoletnih državljanov Republike Slovenije (N=1001) decembra 1995 izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij pod vodstvom Nika Toša (glej Toš 1996). Kot že omenjeno, se bova osredotočila samo na podvzorca delavstva in

inteligence, kar zajema približno polovico vseh vprašanih. V kategorijo delavstva spadajo tisti, ki so svoj sedanji poklicni status definirali kot nekvalificirani, polkvalificirani, kvalificirani ali visoko kvalificirani delavec. Sloj inteligence vključuje uslužbence z višjo ali visoko izobrazbo. V obeh kategorijah so upoštevani tudi upokojenci in brezposelni glede na njihov zadnji poklicni status.

Prva hipoteza se nanaša na splošno oceno prejšnjega režima: domnevava, da večina ljudi socialističnega režima nima v spominu kot totalitarnega. Ker se je stabilnost režima vzdrževala s posebej aktivnimi odnosi med politično elito in delavstvom, lahko pričakujemo, da delavci režim ocenjujejo bolj pozitivno kot inteligenca. Podatki omogočajo tudi upoštevanje razlike med nekdanjimi člani in nečlani Komunistične partije. Ker so prejšnje raziskave pokazale, da delavci člani niso imeli nobenih privilegijev (glej Commiso 1981), lahko pričakujemo, da med delavci glede na članstvo v KP ni razlik v oceni nekdanjega režima. Hkrati pa se zdi utemeljena domneva, da se v tem pogledu inteligenca jasno razlikuje od delavcev: člani KP iz tega sloja so se lahko dobro prilagodili režimu in so od tega imeli tudi koristi, kar ne velja za nečlane. Zato domnevava, da so od vseh kategorij, ki so vključene v našo študijo, najbolj kritični do nekdanjega režima izobraženci, ki niso bili člani Partije.

Druga hipoteza je konkretizacija prve. Temelji na že omenjenih analizah, ki kažejo, da je bilo sprejemanje socialističnega režima pri delavcih motivirano predvsem z njegovimi rezultati na področju socialne varnosti in blaginje. Nasprotno pa sta bili za večino inteligence poklicna avtonomija in politična svoboda pomembnejši kot učinkovitost režima na materialnem področju. Ker je bil režim glede politične svobode še posebej restriktiven lahko pričakujemo, da je bila inteligenca v povprečju manj zadovoljna z režimom kot delavstvo. Domnevava, da se to odraža tudi v različnih spominih na režim: delavci naj bi tudi v retrospekaciji storitve režima na materialnem področju ocenjevali bolj pozitivno kot inteligenca, hkrati pa naj bi bili manj kritični do nedemokratičnosti režima.

Tretja hipoteza se nanaša na oceno Titove vloge. Ker je Tito umrl pred izbruhom gospodarske krize in ker so bile po njegovi smrti politične napetosti vse bolj očitne, je pričakovati, da je v spominu ljudi ostal kot posebljenje pozitivnih lastnosti jugoslovanskega socialističnega sistema. Predvidevava torej, da Titovo vlogo nasplošno, kot tudi njene posamezne vidike, večina anketirancev ocenjuje pozitivno. Ker je Tito še posebej simboliziral relativno materialno blaginjo in visok nivo socialne varnosti lahko pričakujemo, da njegovo vlogo delavstvo ocenjuje pozitivneje kot inteligenca.

Rezultati in interpretacija

Tabela 1: splošna ocena razmer v Sloveniji v desetletjih po 2. svetovni vojni do volitev leta 1990 glede na poklicni status in članstvo v KP (%)

			delavstvo		inteligenca	
	delavstvo	inteligenca	nečlani KP	člani KP	nečlani KP	člani KP
čas strahu in zatiranja	5,0	4,3	5,3	0	6,0	0
marsikaj dobrega, marsikaj slabega	67,5	66,4	68,8	46,4	71,4	53,1
čas napredka in dobrega življenja	24,7	28,4	22,9	53,6	22,6	43,8
ne vem	2,8	0,9	3,0	0	0	3,1
skupaj	100% N=461	100% N=116	100% N=433	100% N=28	100% N=84	100% N=32

Rezultati v tabeli 1, kjer gre za splošno oceno socialističnega režima v Sloveniji, kažejo, da ga obe opazovani kategoriji, torej delavstvo in inteligenca, ocenjujeta relativno pozitivno. Približno dve tretjini vprašanih je izbralo kompromisno oceno (bilo je marsikaj dobrega, pa tudi marsikaj slabega). Delež tistih, ki imajo prejšnji režim v spominu kot čas napredka in dobrega življenja (24,7% pri delavstvu in 28,4% pri inteligenci), je precej višji kot delež tistih, ki menijo, da je bil to čas strahu in zatiranja (5% pri delavcih in 4,3% pri inteligenci). To kaže na relevantnost najine domneve o pretežno pozitivni oceni starega režima pri obeh opazovanih slojih prebivalstva.

Domneve, da so ocene delavstva očitno višje kot ocene inteligence, pa rezultati ne potrjujejo: izkazalo se je, da v tem pogledu med obema kategorijama ni pomembnih razlik. Pokazale pa so se pričakovane razlike med člani in nečlani KP pri obeh slojih: pri članih je delež respondentov, ki so izrazili zelo pozitivno oceno obdobja socializma, torej da je bil to čas napredka in dobrega življenja, še enkrat tolikšen kot pri nečlanih KP (53,6% proti 22,9% pri delavcih in 43,8% proti 22,6% pri inteligenci)¹. Presenetljivo je, da tudi delavci člani prejšnji režim ocenjujejo bolj pozitivno kot delavci nečlani. To se namreč ne sklada z najino predpostavko, da je članstvo v Partiji delavcem prinašalo manj koristi kot inteligenci. Vendar pa jo posredno potrjuje dejstvo, da je delež članov KP med anketiranimi delavci zelo majhen (6%), medtem ko je med inteligenco članov nekdanje KP več kot ena četrtna.

¹ Opozoriti je treba, da so podzorcji članov in nečlanov (z izjemo delavcev nečlanov) zelo majhni, zato so ti rezultati le ilustrativni (glej tabele 1, 2, 3 in 6)

Tabela 2: Strinjanje s trditvijo "Kljub komunizmu smo v desetletjih pred osamosvojitvijo živeli sorazmerno svobodno." glede na poklicni status in članstvo v KP (%)

			delavstvo		inteligenca	
	delavstvo	inteligenca	nečlani KP	člani KP	nečlani KP	člani KP
strinjam se	79,7	77,6	78,9	92,8	73,8	87,5
delno se strinjam	13,3	12,9	14,0	3,6	14,3	9,4
se ne strinjam	5,2	7,8	5,3	3,6	9,5	3,1
ne vem	1,8	1,7	1,8	0	2,4	0
skupaj	100% N=463	100% N=116	100% N=435	100% N=28	100% N=84	100% N=32

Podobno distribucijo mnenj lahko opazimo tudi pri rezultatih iz tabele 2, ko gre za strinjanje s trditvijo, da je bilo življenje v prejšnjem režimu relativno svobodno. Skoraj 80% vprašanih v obeh statusnih kategorijah se s tem strinja, razlik med njima praktično ni. Najine domneve, da naj bi se inteligenca še posebej očitno razlikovala od delavstva pri ocenjevanju značilnosti prejšnjega režima na političnem področju, torej ne moremo potrditi. Z najinimi pričakovanji pa se (sicer le deloma, podobno kot pri splošni oceni režima) ujema razlika med člani in nečlani KP.

1063

Tabela 3: Strinjanje s trditvijo "V Sloveniji je po letu 1945 pa vse do osamosvojitve vladala diktatura" glede na poklicni status in članstvo v KP (%)

			delavstvo		inteligenca	
	delavstvo	inteligenca	nečlani KP	člani KP	nečlani KP	člani KP
strinjam se	29,1	27,6	30,1	14,3	26,2	31,3
delno se strinjam	19,7	20,7	20,0	14,3	22,6	15,6
se ne strinjam	38,9	48,3	36,8	71,4	46,4	53,1
ne vem	12,3	3,4	13,1	0	4,8	0
skupaj	100% N=463	100% N=116	100% N=435	100% N=28	100% N=84	100% N=32

Tudi odgovori na trditev, da je bil prejšnji režim diktatura (tabela 3), pri obeh kategorijah kažejo, da ga nimata v spominu kot zelo opresivnega, saj se s to trditvijo v celoti ali delno strinja le polovica respondentov (pri delavcih 48,8% in pri inteligenci 48,3%). Medtem ko je pri delavstvu jasna razlika med člani in nečlani KP, pa se pri inteligenci ni pokazala kot pomembna. Rezultati so torej v nasprotju tako z domnevo, da naj bi inteligenca precej bolj kritično kot delavstvo presojala politične značilnosti režima (delež respondentov iz kategorije inteligence, ki se s trditvijo niso strinjali, je višji kot ustrezni delež pri delavstvu, vendar moramo

upoštevati, da je 12,3% delavcev odgovorilo z ne vem), kot tudi z domnevo, da so do režima še posebno kritični nečlani KP iz vrst inteligence.

Tabela 4: Povprečna ocena razmer v socialističnem režimu po posameznih področjih na lestvici od 1 (zelo slabo) do 5 (zelo dobro)

področje	petdeseta leta			osemdeseta leta		
	vsi vprašani	delavstvo	inteligence	vsi vprašani	delavstvo	inteligence
socialna varnost	2,72	2,81	2,73	3,98	3,93	4,30
možnosti izobražev.	2,81	2,80	3,22	4,09	4,04	4,49
možnosti zaposlitve	3,32	3,35	3,50	4,01	3,98	4,32
materialni standard	2,50	2,54	2,50	3,86	3,91	4,00
politične pravice	2,07	2,19	2,03	3,03	3,06	3,26
N	N=1001	N=327	N=107	N=1001	N=327	N=107

Rezultati iz tabele 4 kažejo, da je vrednotenje socialističnega režima diferencirano po časovni in vsebinski dimenziji. Ocene uspešnosti režima v dveh obdobjih (petdeseta in osemdeseta leta)² lahko interpretiramo kot indikatorje ocene splošne razvojne dinamike režima. Hkrati nam podatki, posebej tisti, ki se nanašajo na 80. leta, omogočajo preverjanje domneve, da je bilo sprejemanje režima s strani delavstva motivirano predvsem z njegovimi rezultati na materialnem področju.

Očitno je, da tako respondenti v celoti kot tudi obe opazovani kategoriji pozitivno ocenjujejo razvojno dinamiko socialističnega režima, kar nakazuje, da prejšnji režim kljub krizi v 80. letih v spominu ljudi ni ostal kot zgodovinska slepa ulica.³

Ocene posameznih aspektov socialističnega sistema v 80. letih s strani delavstva in inteligence se precej razlikujejo od pričakovanj. Z najinimi predvidevanji se ujemata le dejstva, da so ocene razmer na posameznih področjih v obdobju socializma relativno visoke in da so rezultati režima na področju zagotavljanja materialnega blagostanja in socialne varnosti ocenjeni višje kot razmere na področju političnih svoboščin. Ti rezultati potrjujejo sposobnost režima, da je v precejšnji meri izpolnjeval pričakovanja prebivalstva. V nasprotju z najinimi predvidevanji pa se je pokazalo, da inteligenca razmere na vseh področjih, vključno s področjem poli-

² Pri vrednotenju teh rezultatov je treba upoštevati, da večina respondentov nima neposrednih izkušenj s socialističnim režimom v 50. letih. Hkrati pa so bila 80. leta netipična za razvojno dinamiko jugoslovanskega socializma. Celotno desetletje je bilo zaznamovano s stopnjevanjem politične in gospodarske krize. V primerjavi z 80. leti so bila 70. politično stabilna in ekonomsko relativno uspešna.

³ To ne izključuje podpore novemu sistemu; novejša slovenske raziskave javnega mnenja namreč kažejo, da ljudje preferirajo novi politični in ekonomski sistem (Bernik et al. 1996, 344-347) Zdi se, da so take nekonsistentnosti pri ocenjevanju družbene realnosti povsem običajne.

tičnih svoboščin, ocenjuje bolj pozitivno kot delavstvo. Razlike so posebej očitne pri oceni možnosti izobraževanja, socialne varnosti in možnosti pridobitve in varnosti zaposlitve. Rezultati torej kažejo, da ima inteligenca na prejšnji režim bolj pozitivne spomine kot delavstvo.

Tabela 5: Ocena zgodovinske vloge Josipa Broza Tita (%)

ocena Titove vloge	vsi vprašani	delavstvo	inteligenca
zelo pozitivno in pozitivno	83,6	83,5	88,8
zelo negativno in negativno	9,6	10,0	5,2
ne vem	6,8	6,5	6,0
skupaj	100% N=997	100% N=460	100% N=116

Tabela 6: Ocena zgodovinske vloge Josipa Broza Tita glede na poklicni status in članstvo v KP (%)

ocena T. vloge	delavstvo		inteligenca	
	nečlani KP	člani KP	nečlani KP	člani KP
zelo pozitivno in pozitivno	83,1	89,3	89,3	87,5
zelo negativno in negativno	10,2	7,1	6,0	3,1
ne vem	6,7	3,6	4,8	9,4
skupaj	100% N=433	100% N=28	100% N=84	100% N=32

1065

Tabela 7: Ocene posameznih aspektov Titove vloge (%; upoštevani so vsi anketiranci: N=1001)

	Tito je bil zelo sposoben politik	Tito je bil državnik z mednarodnim ugledom	Titova osebnost je bila ključna za obstoj Jugoslavije	Tito je bil diktator, tako kot drugi komunistični voditelji
strinjam se	85,8	91,1	83,6	40,8
delno se strinjam	8,5	5,1	8,0	20,1
ne strinjam se	4,0	2,8	6,1	33,1
ne vem	1,7	1,0	2,3	6,0
skupaj	100%	100%	100%	100%

Najino tretjo hipotezo, da naj bi respondenti imeli Tita in njegovo vlogo v pozitivnem spominu, rezultati nedvoumno potrjujejo (tabeli 5 in 6). Pri splošni oceni Titove vloge se ne med delavstvom in inteligenco niti med člani in nečlani KP znotraj obeh kategorij niso pokazale nikakršne omembe vredne razlike. Tudi pri ocenah posameznih aspektov njegove vloge (tabela 7) so respondenti enotni; opazovani kategoriji se ne razlikujeta med sabo niti ne odstopata od ocen celotne populacije. Zanimiva pa je distribucija odgovorov na trditev, da je bil Tito diktator: tu so respondenti precej manj soglasni. Videti je, da zanje med pozitivno oceno Tita in med trditvijo, da je bil diktator, ni nasprotja.

Podatki torej potrjujejo domnevo, da je Tito za večino ljudi poosebljenje najboljših časov jugoslovanskega socialističnega režima. Zato so ocene njegove vloge še bolj pozitivne kot ocene samega komunističnega režima. Domneve, da imajo delavci populističnega voditelja v boljšem spominu kot inteligenca, pa ne moremo potrditi.

Zaključek: ponoven premislek vloge inteligence pri razpadu socialističnih sistemov

Z analizo podatkov o spominu Slovencev na preteklost sva lahko potrdila najino domnevo, da obe opazovani kategoriji, delavstvo in inteligenca, socialistični režim ocenjujeta pozitivno. To se je izkazalo tako pri splošni oceni režima kot tudi pri ocenah njegovih rezultatov na posameznih področjih. Po pričakovanjih je bil nivo političnih svoboščin ocenjen slabše kot razmere na materialnem področju. Splošno pozitivno vrednotenje Titove vloge se prav tako sklada z najino hipotezo. Tudi domneva, da člani nekdanje KP socialistične čase ocenjujejo bolj pozitivno kot nečlani, se je izkazala za upravičeno. Domnevo, da je delavcem članstvo prinašalo manj koristi kot inteligenci, pa lahko potrdimo le posredno z dejstvom, da je bil delež članov med delavstvom precej manjši kot pri inteligenci.

Glavne hipoteze, izpeljane iz teoretskih analiz dinamike socialističnih družb, pa ne moremo potrditi. Po tej hipotezi naj bi imelo delavstvo pozitivnejši odnos do prejšnjega režima kot inteligenca, saj naj bi bil socialistični režim v jedru 'delavcem prijazen' in 'inteligenci sovražen' - upošteval naj bi predvsem interese industrijskega delavstva kot najširšega sloja in pri tem zanemarjal interese drugih slojev, predvsem inteligence. Rezultati raziskave o odnosu ljudi do prejšnjega režima v Sloveniji pa ne kažejo, da je bil ta režim 'inteligenci sovražen'. Iz rezultatov je razvidno, da se inteligenca ni počutila zapostavljena ne v ekonomskem ne v političnem smislu. To govori v prid tezi, da je inteligenca v 'razvitih' socialističnih družbah uspela okrepiti svojo socialno in celo politično pozicijo (o tem glej Konrad in Szeleny 1979; Mayer 1994; Sekulić 1987). Po tej tezi so interesi delavstva sicer še vedno imeli osrednje mesto v ideološki retoriki, dejansko pa je režim v procesu svojega 'dozorevanja' postajal vse manj 'delavcem prijazen'.

S te perspektive postane tudi odgovor na vprašanje o vlogi obeh strateških slojev, torej delavstva in inteligence, drugačen kot sva ga nakazala na začetku: privzela sva namreč, da je propad socialističnega režima povzročilo predvsem to, da je bila

večina inteligence zaradi omejitev, ki jih je postavljala režim, že dalj časa nezadovoljna z njim, na koncu pa so režim prenehali podpirati tudi delavci, ker ni več izpolnjeval njihovih pričakovanj. Rezultati te raziskave pa nakazujejo, da bi morali preinterpretirati predvsem vlogo inteligence in sicer zaradi dejstva, da respondenti iz sloja inteligence prejšnji režim v retrospekciji ne občutijo kot 'inteligenci sovražnega'. Te ugotovitve zahtevajo zlasti pojasnitev vprašanja, zakaj so odločilne vzpodbude za spremembo režima tako v Sloveniji kot v drugih socialističnih deželah prišle iz vrst inteligence (glej Ash 1991).⁴ Rezultati najine analize sugerirajo, da so inteligenco za njeno kritično naravnost in delovanje nasproti režimu motivirale predvsem njene rastoče aspiracije. Opogumljena zaradi svojega izboljšanega ekonomskega, socialnega in političnega položaja, si je prizadevala za nadaljne izboljšave, s čimer so ji postale možnosti, ki ji jih je ponujal režim, nezadostne. Zato je bila inteligenca močno zainteresirana za korenito spremembo režima.

Hkrati so se v 80. letih za delavce zmanjšale možnosti uživati pričakovani standard in socialno varnost, kar nakazujejo tudi rezultati te analize. Ker so bile možnosti delavstva, da bi z lastnim delovanjem izboljšalo svoj položaj, omejene, je bilo še vedno odvisno od paternalizma politične elite. Zato se je pri njih razvil nekakšen dvotirni odnos do režima - bili so nezadovoljni z outputom režima na določenih področjih, bili so torej razočarani zaradi neučinkovitosti sistema (Bauman 1992, 118), ne pa tudi nad samim režimom in njegovimi obljubami.

S tega vidika je zaton socialističnega režima posledica dveh kvalitativno različnih nezadovoljstev in s tem povezanih delovanj - nezadovoljstva z režimom s strani inteligence in nezadovoljstva z rezultati režima na posameznih področjih s strani delavstva. Če ko sta se ti dve vrsti nezadovoljstev povezali, se je režim znašel pred izzivi, ki jih ni več zmogel obvladati.

1067

LITERATURA

- Andorka, R. 1993. The Socialist System and Its Collapse in Hungary: An Interpretation in Terms of Modernisation Theory. *International Sociology*, 8, 3.
- Ash, T. G. 1991. *We the People: The Revolution of (89) Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*. Cambridge: Granata Books.
- Bauman, Z. 1992. The Polish Predicament: A Model in Search of Class Interests. *Telos* 92, Summer
- Bernik, I. 1992. *Dominacija in konsenz v socialistični družbi*. Ljubljana: FDV.
- Bernik, I. et al. 1996. Die Paradoxa der instrumentellen Akzeptanz von Demokratie. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 25, 3.
- Hollander, P. 1992. Sociology and the Collapse of Communism. *Society*, November-/December.
- Kabele, J. 1993. The Dynamics of Social Problems and Transformations of Czechoslovak Society. *Social Research*, 60, 4.

⁴ Opozoriti moramo, da se ti podatki nanašajo le na slovenski primer, ki je z veliko vidikov zelo specifičen. Zato so ti zaključki predvsem hipotetične narave.

- Konrad, G. in I. Szeleny. 1979. *The Intellectuals on the Road to Class Power*. Brighton: The Harvester Press.
- Mayr, K. U. 1994. Vereinigung soziologisch: Die soziale Ordnung in der DDR und ihre Folgen. *Berliner Journal für Soziologie*, 4, 3.
- Merkel, W. 1994. Systemwechsel: Probleme der demokratischer Konsolidierung in Ostmitteleuropa. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, 18, 19.
- Misztal, B. 1993. Understanding Political Change in Eastern Europe: A Sociological Perspective. *Sociology*, 27, 3.
- Okun, B. 1993. Zur mentalitätsgeschichtlichen Dimension des Ostdeutschen Transformationsprozesses. *Comparativ* 3.
- Rigby, T. H. in F. Feher. 1982. *Political Legitimation in Communist States*. London: MacMillan.
- Rychard, A. 1992. *Reforms, Adaptations and Breakthrough*. Varšava: IFIS
- Sekulić, D. 1987. Regrutacija na elitne položaje. *Sociologija*, 29, 4.
- Sekulić, D. 1988. Socijalna struktura, socijalni konflikti i društveni razvoj. V *Stratifikacijske analize sodobnih družb*. Ljubljana: SSD.
- Toš, N. et al. 1996. *Razumevanje preteklosti. Podatkovna knjiga 1 in 2*. Ljubljana: FDV
- Triska, J. F. in C. Gati. 1981. *Blue-Collar Workers in Eastern Europe*. London: G. Allen & Unwin.
- Županov, J. 1983. Znanje, društveni sistem i klasni interes. *Naše teme*, 7-8.